

Alföldi Róbert
*A bosszútól
 a megbocsátás kegyelméig*
 Kőbányai János interjúja

Nem ismerem az apámat. Szerelemgyerek vagyok, a szó legnemesebb és legrútabb értelmében. Az anyám családja zsellér származású. Anyámmal, nagyszüleimmel és dédnagyannyámmal Dunapatajon töltöttem a gyermekkoromat, ott végeztem az általános iskolát. A faluban idegenként éltem, másként gondol-

Fotó: Kovács Zita

kodtam, mint a társaim – senki nem értette, miért akarok színházat csinálni. Középiskolába Szentendre jelentkeztem a magyar irodalmi és drámai tagozatra. Ez egy igen liberális műhely volt. Ha az ember jól tanult, szabad teret nyitottak számára, hogy kiélhesse a mániáit. Ott legalább olyan intenzív színházi életet élhettem, mint most. Egyaránt rendeztek diákok és tanárok, jártunk fesztiválokra, elemeztünk darabokat.

A főiskolára kerülve elkezdtek kérdezgetni, hogy zsidó vagyok-e vagy nem? Azt feleltem, hogy nem. Minél pejoratívabb értelemben kérdezték, annál inkább az volt a válaszom, hogy igen. A kérdezgetések-célozgatások akkor sűrűsödtek, amikor szakmailag elkezdett menni a szekerem. A főiskola mindig megteremti a maga értékrendjét. Egy-egy évfolyamon belül rendszerint kialakul, hogy kire érdemes figyelni. Ha az emberek nem találnak más magyarázatot arra, hogy a másíknak miért alakul

ígéretesen a pályája, vagy direkttebben: miért sikeres, akkor muszáj találniuk egy okot, ami a lelküket megnyugtatja – ami magyarázatot ad számukra, hogy ők miért kevésbé sikeresek. Így találtam magamat szemközt személyesen is a zsidóság fogalmával. Nem zavart, csak nem értettem.

A humanizmus szégyellte bennem magát, amikor a holocausttal találkoztam. Életem egyik legmegrázóbb élménye volt a dachau koncentrációs tábor. S nemcsak a náci kor rekvizitumai, hanem az emlékezés erejéé is. Ottjártamkor érkezett oda egy hamisítatlan japán turista csoport – „ahogy kell”: fényképezőgépekkel, videokamerákkal. Amikor a kemencékhez értek, letették a képrögzítőiket, és mind az ötvenen, csöndben leültek, s valami imafélét mormoltak vallásuk rituáléja szerint. Vagy tíz percig imádkoztak, anélkül, hogy egy szót is beszéltek volna egymással. Ugyanez a katarikus szégyen fogott meg a hely és az emlékezés szelleméből. A zsidóság – ez volt a vezérelvem *A velencei kalmár* színrevitelében – modell-helyzetet testesít meg. Ami velük megtörtént a második világháborúban, az az emberi nem durvaságára vagy állati ösztöneire vet lemeztelenítő fényt. Hogyan öljük halomra egymást, hogyan pusztítjuk el magunkat. S ha bántanak bennünket, akkor nem tud-

juk megőrizni a méltóságunkat egy bizonyos pont után. Miután az ösztöneinkre próbálnak hatni, ott kapnak el a megalázásban, ezért onnan indulnak el a viszontreakciók is. Ha az ember saját magát elemzi: ezt tudja. Ha elmegy egy piacra bevásárolni, ilyen a gyilkolásig menő indulatok, dráma-magok a hétköznapi életben is megfigyelhetők. Az ember sem a saját gyilkos ösztöneivel, sem a gyilkos történelmével nem hajlandó szembesülni – a magyar társadalom különösen nem.

Azt pontosan tudjuk, hogy a katolikus templomban hogyan imádkoznak. Azt sohasem láttam, hogy egy zsidó hogyan imádkozik – ezt miért nem tudjuk végignézni? Fekete Lászlótól, a Dohány utcai nagyzsínagóga kántorától tanultam, hogyan kell feltekerni az imaszíjat, milyen imát kell mondani héberül. Olvasgattam a nemrégiben megjelent imakönyvet. Feltétlenül ragaszkodtam hozzá, hogy az imát a lehető legpontosabban reprodukáljuk – ezzel annak a vágyamnak is teret adtam, hogy szeretném jobban és igazából megismerni a zsidó kultúrát. Milyenek az ünnepeik? Attól, hogy valaki valamit másképp csinál, mint én, azt a másságot nem elutasítani–megsemmisíteni, hanem megismerni kellene. Még az eredendő józan kíváncsiság is kipuштult belőlünk egymás vallása, kultúrája iránt.

A saját életemben is megélttem egy modellhelyzetet, amitől magam is más, ha úgy tetszik, zsidó lettem. Lehet, hogy ez utólagos magyarázat, mert az események is párhuzamosan futottak, s sohasem közvetlenül szívódik fel az „egy az egyben” megélt tapasztalat a színpadra vitt érzésben, koncepcióban. Megpályáztam egy színházigazgatói posztot. S a pusztá gesztus, hogy egy versenyhelyzetben rajt-hoz álltam, kihívta az automatikusan rám záporozódó nyilakat és nyűgöket. Az Új Színház körüli procedúra hatására vettem elő ezt a darabot. Ott nem azzal találkoztam, hogy zsidó vagyok-e vagy sem. De olyan érvek hangzottak el ellenem, amelyek éppolyan abszurdak, mint amikor valakit a származása miatt rekesztenek ki a jachtklubból. „Fiatal vagy”, „Naiv vagy”, „Hogyan mered?”, „Hogy jössz te ehhez?” Érvek, amelyeknek semmi közük a lényeghez: ahhoz a programhoz, amit lettettem. Ahhoz a színvonalhoz, amit képviselek. Nem vagyok naiv, sőt: forradalmár sem. Ha a barrikádon a kezembe nyomnák a zászlót, eldobnám, és inkább hazaszaladnék. De úgy érzem, ha komoly százméteres futó szeretnék lenni, boldog volnék, ha nem állnék fel arra a startvonalra, ahol

Carl Luis is indul. Hogy a legjobbak teljesítményével mérjem össze magamat. S meglehet, ez a tisztelet olyan összpontosítást eredményez, hogy sikerül még őt is megelőzőm. De ettől nem utálok őt, nem vagyok pofátlan, karrierista. Csak kíváncsi ember, aki a legjobb futó akar lenni. Ha mást gondolok a színházról, amit a versenytársam, ettől még tisztelhetem. Szerettem volna egy egészen más színházat csinálni, s nekem volt „pofám” ezt be is vallani, hogy mást akarok. S mivel nyilvános rajtot hirdettek, odaálltam a startvonalra. „Ne indulj!”, „Ne merjed!”, „Ha ő pályázik, lépj vissza!” Még lobbizni is megpróbáltam, hogy a szokványos rituáléhoz alkalmazkodjam. (Igaz, rövid ideig bírtam, mert egy idő után majdnem elvesztettem magamat a sajátos etikett szerint zajló ceremóniában.) „Akkor is végigcsinálom!” Bármennyire is megpróbáltam asszimilálódni, mégis idegenként kerültem ki abból a folyamatból, ahová én beletartozónak hittem magamat – hiszen egyenlő esélyekkel indulni egy versenyen, azt feltételezi, hogy egy családba tartozom azokkal, akikkel vetélkedem. A koszos, zavaros versenyparódiából vesztesként is győztesen kerültem ki. Fel kellett húznom a magány falait, hogy ezt a kisszerűen alantas procedúrát elviseljem. Igen? Azt mondjátok, hogy ez és ez vagyok. Jó, akkor az leszek: más. Ha kell zsidó.

Megpróbálom megérteni azt, hogy ennek az előadásnak miért lett ilyen hihetetlen hatása. Az előző rendezéseim többsége is hasonló színvonalon mozgott. Olyan általános élményt, helyzetet vagy tapasztalatot sikerült megérezkíteni, amely vallástól, származástól független – mert az ember legmélyében szunnyad. A magány, az idegenség és megalázottság érzése általános tapasztalat.

Ha rátalálok egy darabra, amelyből létrejön egy előadás, annak a magja az én érzelmi viszonyom a szöveghez. Az az ismerős érzet, ami valakivel ott, abban a darabban megtörténik. S csak utána próbálom intellektuálisan elemezni a helyzetet. Az alap érzelmi felismerés. Ha a *Kalmárt* reneszánsz ruhákban és díszletekben játszatom, akkor a nézőket hozzásegíteném, hogy azt érezzék: „Lám, akkor úgy volt.” Az öltöny, a mobiltelefon, a videók használatával, amelyeknek nincs közük a darabhoz, az eredeti üzenet köré épülő effektusokat próbálom kiiktatni. A tér is ezt a célt szolgálja. Nem csak a színészeket, de a szemben helyet foglaló közönséget is látjuk: azaz saját korunkat. Nem engedem meg a nézőnek, hogy eltolhassa magától a

Shakespeare megérezkítette indulatokat és aljasságokat – ezek minden kor emberére, s így a mienkére is fokozott mértékben jellemzőek. A mai színház attól halott, hogy nem engedi azokat a jeleket, atmoszférát működni, amelyek a mai ember környezetét idézik meg, s ehelyett elméleti konstrukciókhoz ragaszkodik, amelyeket senki sem képes kibogozni – ezért nem is képesek hatni, noha a színház differencia specifikája az, hogy hasson. Lehet azon sopánkodni, hogy egy amerikai tömegkultúrában élünk, de ez tény. Ha Shakespeare felismeréseit a ma emberéhez el szeretnénk juttatni, a kultúra popularizálódását a színház sem hagyhatja figyelmen kívül.

Shakespeare egy kicsit igazságtalan a darabban. Ugyanis a Shylockot ért megaláztatásokról – leköpi, ténylegesen és verbálisan megalázzák – csak beszélnek. Viszont, amit ő tesz Antonióval, az egy az egyben látható. A kettő nem egyformán hat. Ezért egészítettem ki az expozíció báj jelenetét – ahol Shylockot, aki teljesen hasonló öltözetben jelenik meg egy bárban, zsidósága miatt leköpi és kihajítják. Ezzel érzelmileg támasztottam meg „az egy font hús” mefisztoi ötletét. Bűnnel bünt állítottam szembe. Olyan világot igyekeztem teremteni, amelyben egyik fél sem jobb a deákné vásznánál. Ezt a világot az adok-kapok bűn-láncreakció uralja. Shylock világa: következmény.

Amikor elkezdek dolgozni egy darabon, képeket látok. Mint például Rátóti Zolit, amint imakendőben imádkozik egy fal előtt. Vagy az utolsó jelenetben a züllött-zilált csoportképet. Aztán elteszem magamban ezeket a képeket. Nem akarom azonnal megcsinálni, mert begöröcsölnék. Pihentetem. Jelenetről jelenetre meghúzó, és kézzel leírom az egész darabot. A manuális írással elindulnak a gondolatok is, néha jobban is, mint az olvasással. Ugyanarra a kéziratlapra ráírok mindent, ami eszembe jut a jelenetről. Így dolgozom három-négy hónapot. Ruhát, fényt, a zene hangulatát, szünetet, egy-egy mondat lejtését, hangok színeit jegyzem le. A szöveg és a helyzet hordalékait, láthatatlan mélytartományait. A fordulatot, hogy Shylockot agyonverik, nem én találtam ki. Az magától sodródott ideig. Miközben írtam a magam vízióját a darabról – nevezzük rendezőpéldánynak –, spontánul ide fejlődött a szereplőimből és korukból kiszabadult gyűlölet. És az én élettapasztalatomból. Shylock a halálában az őt üldöző ellenségei fölén. Ma egy ilyen banda nem engedi el élve az ál-

dozatát. Hitler sem engedte el... Elveszik a lányát, a pénzét, a hitét. S akkor azt mondja: „Hadd menjek haza.” Ki tudná elképzelni a mai világban, hogy hazaengedik? Shakespeare idejében többnyire elengedték, hogy újra meggazdagodjon, s ismét ki lehessen fosztani. Hagyja ott a vagyonát, s mentse a puszta életét. A holocaust után már nem engedik el. Nem csak őt: Pol Poték a kambodzsaiakat, vagy Karadzicék a bosnyákokat sem engedték el. Ma ilyen helyzetekben ölnék. S utána helyesen, aranyosan adják-veszik a gyűrűt, mint az erre csörög a díó játékban? Hát: nem.

Úgy kell megcsinálni ezt a darabot, hogy egyik pillanatban az egyik hős és az igazsága, a másodikban egy másik, a harmadikban egy harmadik hős és igazsága mellé álljon a néző. A végén pedig legyen teljesen megzavarodva. De csak a „Ne öl!” parancsának átlépésével lesz Shylock – nem felmentve, hanem felmagasztosulva. A halálában. Ezt a tabut nem lehet átlépni – ettől vagyunk (kellene lennünk) embereknek. Itt válik a színpadi hatás lényegi hatássá. Ugyanis mindegyik oldal, mindegyik igazság emberi. Akkor lehet kibillenteni nagyon begyökeresedett előítéleteket, ha előtte mindent összezavarunk. Nem válaszokat, hanem kérdéseket rendezek. A válaszokat nem tudom. Én kérdezek. Ha elérem, hogy a nézőim meghökkennek és kérdeznek, akkor talán egyszer elkezdenek beszélgetni is. A színházból nem marad hátra semmi, csak az, amit az emberek a lelkükben magukkal visznek. Itt nagyon különböző emberek vittek magukkal valamit – erre vagyok a legbüszkébb. Antiszemitákat is sikerült összezavarnom, és előítéleteikben megingatnom.

1997-ben a Vígszínházban szerepelt a Kameri színház Tel-Avivból. A *Sok bűbő semmiért*et játszották. A szinkronfordításon is áttetszett, hogy milyen friss az előadás nyelve. Nem kellett külön megfajtással bíbelődni, hogy mit is akarnak mondani. A legtöbb Shakespeare-fordításunkat nagyon nehéz úgy olvasni, hogy megértsem. Minden nyeresége ellenére, az izraeliek szövege élő volt. És nagyon finoman beleépítették a jelenlegi izraeli viszonyokat az előadásba. Rendezőjük – aki megcsinálta a *Kalmárt* is – elmondta, hogy náluk minden tíz-húsz évben újrafordítják az összes klasszikust. Nálunk sajnos végzetesen összekeveredett a színház és az irodalom. Attól, hogy újrafordítottuk-értelmeztük Szabó Stein Imrével Shakespeare szövegét, Vas István fordítása ugyanolyan érték ma-

rad. A nyelvünk évről évre változik. Hozzám nem szól Vas István fordítása. S ha meg akarom érteni, és ezért újr fordítottam, az nem okvetlenül szentségtörés. Az angolokkal szemben fönnáll az az előnyünk, hogy mi annyiszor fordíthatjuk le Shakespeare-t, ahányszor akarjuk.

A velencei kalmár után mit csinál (meg) az ember? Persze tudom, hogy mit akarok csinálni, de nagyon nehéz lesz elkerülni, hogy a felfokozott elvárások súlya nélkül szabadon és görcsmentesen gondolkozzam. Ne akarjak ismételni. *A Kalmárral* töl-

tött hónapok hozadéka számomra, hogy csak ilyen lényeges problémákat kellene színre vinnem. Megéreztem a felelősség és a lehetőség terhét.

A következő lépés szintén Shakespeare lesz. *A vihar*, amely a bosszúállás vágyáról és ösztönéről szól. Prospero rájön, hogy nem tud bosszút állni, mert nincs értelme. És azt mondja: ennyi. Az én Prosperóm ugyanolyan fiatalember lesz, mint a Shylockom.

Mint én.

Sir David Wilkie (1785-1841): Shylock